

*Майстро С.В., д.держ.упр., проф., НУЦЗУ, м. Харків,
ORCID: 0000-0003-3035-4304*

Maistro S. is the doctor of sciences of state administration, head of the department of public administration for civil defence of the National university of civil defence of Ukraine, Kharkiv

ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

CIVIL DEFENSE AS A NECESSARY PREREQUISITE FOR THE IM- PLEMENTATION OF THE STATE STRATEGY FOR AGRICULTURAL DEVELOPMENT AND ENSURING FOOD SECURITY OF UKRAINE

У статті визначено роль та особливості цивільного захисту, як необхідної передумови реалізації державної стратегії аграрного розвитку та забезпечення продовольчої безпеки України. Виокремлено проблемні аспекти та протиріччя реалізації державної стратегії аграрного розвитку та забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах. Визначено напрями та форми взаємодії таких стратегічних векторів державного політики, як агропродовольчий розвиток і цивільний захист в умовах російської військової агресії в Україні.

Ключові слова: *публічне управління та адміністрування; державна політика; цивільний захист; надзвичайні ситуації; державна стратегія аграрного розвитку; продовольча безпека.*

The article defines the role and features of civil defense as a necessary prerequisite for the implementation of the state strategy of agrarian development and ensuring food security of Ukraine. Problematic aspects and contradictions of the implementation of the state agrarian development strategy and ensuring food security of Ukraine in modern conditions are singled out. The directions and forms of interaction of strategic vectors of state policy, such as agro-food development and civil defense in the conditions of russian military aggression in Ukraine, are determined.

Keywords: *public management and administration; state policy; civil protection; emergency situations; state strategy of agrarian development; food safety.*

Постановка проблеми. Збройна російська агресія проти України спричинила загострення продовольчих проблем не тільки в нашій країні, а й у багатьох регіонах світу і може приректи значну частину людства на голод і

бідність. Як наслідок, у тих країнах світу, продовольче благополуччя яких забезпечується переважно або повністю за рахунок імпорту аграрної продукції, загострення продовольчої проблеми є значним, а в деяких державах досягло критичного рівня. Адже через російську військову агресію відбулося значне зниження обсягів експорту української аграрної продукції до країн Азії, Африки та на Близький Схід [7].

Очевидно, що вкрай важко забезпечити сталий розвиток аграрної галузі та забезпечити продовольчу безпеку України та світу в умовах російської військової агресії, яка супроводжується окупацією територій, знищенням та руйнуванням аграрних підприємств, сільськогосподарської техніки та інфраструктури, мінуванням сільськогосподарських земель. В зазначених умовах надзвичайно важливою складовою подальшого розвитку аграрного сектора та забезпечення продовольчої безпеки країни є визначення напрямів та форм взаємодії таких стратегічних векторів державного політики в умовах запровадженого в країні воєнного стану, як агропродовольчий розвиток і цивільний захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість науковців та фахівців досліджували питання щодо особливостей формування та реалізації державної політики аграрного розвитку та забезпечення продовольчої безпеки країни. Серед наукових розробок зазначеного напрямку можна виокремити праці таких науковців та практиків, як Абдельмаджет Н., Брайант Е., Валлас А., Михайлов Д., Потаєва О., Свириденко Ю. та інші [1; 4; 5; 6].

Однак залишаються недостатньо дослідженими і потребують поглибленого вивчення питання визначення напрямків формування державної аграрної політики в умовах російської військової агресії в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямів та форм взаємодії таких стратегічних векторів державного політики, як агропродовольчий розвиток і цивільний захист в умовах російської військової агресії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що за підсумками 2022 р. Україна зайняла останнє місце серед країн Європи у Глобальному індексі продовольчої безпеки та 71-е місце у світі, що є наслідком війни в країні.

Так, за показником «Доступність продуктів харчування» Україна отримала 48,1 балів зі 100 і посідає 93 місце у світі та 26 місце з 26 країн Європи. Найслабкішими чинниками за цією методикою в Україні є політичні та соціальні бар'єри, інфраструктура, ланцюги постачань, розвиток сільськогосподарських досліджень та стратегія доступу до продуктів харчування. Найгірший показник української продовольчої безпеки – «Сталість та адаптивність» (43,5 балів зі 100 та 94 місце у глобальному рейтингу) – відображає 2 суттєві проблеми стосовно доступу та управління водними ресурсами, а також недоліки в системі управління ризиками, в тому числі виник-

нення надзвичайних ситуацій [7].

Для побудови стійкої до загроз і викликів системи продовольчої безпеки України необхідно здійснити першочергові завдання, спрямовані на вирішення проблемних питань функціонування агропромислового комплексу, які виникли через війну, зокрема:

1) часткове або повне руйнування підприємств критичної інфраструктури, сільськогосподарських господарств та виробництв продуктів харчування;

2) зменшення кількості виробленого продовольства на працюючих підприємствах;

3) руйнування логістичних ланцюгів;

4) відсутність програм державної підтримки, спрямованих на відновлення зруйнованих виробництв продовольчих товарів, трансформації продовольчих систем відповідно до вимог ЄС, податкового та митного стимулювання;

5) наявність критично великої кількості потенційно небезпечних через замінування або хімічно забруднених важкими металами земель сільськогосподарського призначення, яка за оцінкою експертів становить 30 %;

б) руйнування системи зрошення південних регіонів, яка охоплювала близько 500 тис., а також руйнування інфраструктури (підтоплення елеваторів і портових терміналів), втрата біоресурсів через підлив Каховської ГЕС [7].

Внаслідок цього, за даними дослідження, яке проведено Центром досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки (KSE Агроцентр) спільно зі Світовим банком, український агросектор зіткнувся з величезними збитками через російське військове вторгнення – понад \$80 млрд. Зазначені втрати включають знищену агротехніку на суму \$5,8 млрд, шкоду від втрати готової продукції на \$1,97 млрд, пошкодження зерносховищ на \$1,8 млрд тощо [8].

З метою вирішення вищезазначених проблем, Кабінет Міністрів України в липні 2024 р. прийняв розпорядження «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» [7].

Стратегія продовольчої безпеки України до 2027 р. розроблена Міністерством аграрної політики та продовольства України з метою реалізації Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, та на виконання Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» і містить три ключові цілі, які, в тому числі, тісно пов'язані з необхідністю реалізації певних заходів цивільного захисту:

1. Наповнення ринку агропродукції через підтримку виробників, пос-

тупове заміщення імпорту і відновлення підприємств харчової промисловості, в т.ч. шляхом розвитку науки через розроблення цифрових технологій і технологій з використанням точних дистанційних даних – знімків супутника чи дронів та технологій для обробки цих даних;

2. Забезпечення доступності продовольства для всіх груп населення України, зменшення частки продовольства в структурі витрат українців, в т.ч. шляхом забезпечення зміцнення стійкості продовольчих систем, відновлення товарних ланцюгів, гарантування доступу до продуктів харчування в умовах надзвичайних ситуацій;

3. Посилення продовольчої безпеки, наповнення державних резервів продуктами, створення системи моніторингу продовольчої безпеки, адаптації до змін клімату, в т.ч. шляхом пріоритетного розмінування земель сільськогосподарського призначення, у тому числі через інтенсифікацію залучення новітніх технологій, зокрема, використання дронів, які здатні виявляти вибухонебезпечні предмети [7].

Досягнення визначених Стратегією цілей передбачається двома етапами:

Перший етап (2024 – 2026 рр.) – формування та здійснення заходів підтримки виробників, спрямованих на розвиток галузей агропромислового комплексу, зокрема, виробників органічної продукції.

Другий етап (протягом 2027 року) – відновлення підприємств харчової промисловості на рівні об'єднаних територіальних громад, адміністративно-територіальних одиниць та держави в цілому.

Реалізація Стратегії дасть можливість сформувати стійку до загроз систему продовольчої безпеки держави, створити умови для продовольчої незалежності країни і сталого розвитку аграрного сектору економіки, забезпечити повноцінний доступ населення до безпечних харчових продуктів у достатній кількості [3].

Окрім того, Міністерство аграрної політики та продовольства України спільно з проектом ЄС «Інституційна та політична реформа дрібномасштабного сільського господарства в Україні» (IPRSA) в липні 2024 р. презентували Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року [2].

Стратегія передбачає чітке визначення пріоритетів та створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства та сільських територій України і розроблена з урахуванням потреби змін в агросекторі, зокрема пов'язаних з наданням Україні статусу кандидата на вступ до ЄС та інших міжнародних зобов'язань.

Документ містить 7 стратегічних цілей, у кожену з яких включено візію та підцілі. Їх реалізація передбачається до 2030 року.

Ціль 1. Розбудова інклюзивної політики розвитку сільського господарства та сільських територій: інституційна спроможність.

Передбачається реформування державних установ у секторі сільського господарства згідно зі спільною сільськогосподарською політикою ЄС. В рамках цієї цілі також буде прийнятий Закон про Державний аграрний реєстр. Планується, що понад 80% державної підтримки сільського господарства буде надходити через ДАР. Внесення змін до законодавства та створення виплатної агенції, що забезпечуватиме своєчасну та точну виплату підтримки сільськогосподарським виробникам.

Ціль 2. Гарантування суспільних потреб у високоякісних, поживних та безпечних харчових продуктах: досягнення продовольчої безпеки.

Передбачається прийняття комплексної політики безпечності харчових продуктів ЄС та стандартів контролю у сфері санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ), які повністю гармонізовані з вимогами ЄС.

Ціль 3. Забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору: підтримка стабільного та справедливого доходу виробників, підвищення їх конкурентоспроможності.

Впроваджуватимуться програми підтримки ліквідності, державних гарантій, а також грантового фінансування, пом'якшення або часткового відшкодування витрат для подолання наслідків війни. Підтримка стабільного доходу фермерських господарств. Посилення орієнтації на ринок і підвищення конкурентоспроможності.

Ціль 4. Ефективне використання земель: розмінування, земельна реформа.

Передбачається зокрема, подальше функціонування ринку землі, розвиток моніторингу ринку земель і створення автоматизованої системи публічного моніторингу земельних відносин. Планується створити та забезпечити функціонування національного геопорталу, який стане джерелом точних, достовірних, актуальних і головне офіційних даних про геопросторові об'єкти. Ціль також передбачає сталий розвиток та ефективне використання ґрунту, повітря та води, у тому числі, шляхом зниження залежності від хімікатів.

Ціль 5. Кліматично орієнтоване сільське господарство, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація до них.

Завдання цілі передбачають розвиток водопостачання для зрошення земель, кліматично орієнтованого сільського господарства, органічного виробництва, циркулярної біоекономіки, біоенергетики. Також заходи будуть спрямовані на запобігання втраті біорізноманіття, покращення екосистемних послуг і збереження середовищ існування та ландшафтів. Впровадження спрощеної реєстрації насіння, боротьби з розповсюдженням насіння з ГМО за межами каталогів насіння ЄС.

Ціль 6. Модернізація аграрного сектору: розвиток переробки, інновації, цифровізація та обмін знаннями.

Передбачається сприяння розвитку переробних підприємств,

покращення доступу до досліджень, інновацій. Підтримка послуг з розвитку сільського бізнесу та сільськогосподарських дорадчих послуг, цифровізація галузі.

Ціль 7. Створення умов для розвитку сільських територій.

Передбачається підтримка молодих фермерів, розвиток підприємництва, в тому числі жіночого [2].

Як вже зазначалося, внаслідок повномасштабної війни було знищено близько 30% усього потенціалу агросектору України, майже 20% сільськогосподарських земель окуповано, а значні площі сільськогосподарських земель заміновані або забруднені вибухонебезпечними предметами [8]. Більше того, продовжуються бойові дії на території України та приблизно 175 тис. км² або близько 2 млн. га замінованих полів ускладнюють або й взагалі – унеможливають сільськогосподарські роботи, що потребує активізації роботи з очищення ґрунтів від мін та снарядів, що не розірвались [9].

Як наслідок, війна в Україні вкрай негативно вплинула на функціонування агропродовольчої системи, в результаті чого, наприклад, ускладнилося проведення посівних кампаній, особливо в деокупованих регіонах та на яких велися бойові дії, через значні площі забруднених земель (за розрахунками Світового банку, пріоритетне розмінування території України вартуватиме близько 1,5 млрд дол., а пріоритетним планом визначено 470 тис. га потенційно забруднених земель сільськогосподарського призначення) [7].

Тобто передбачається першочергове обстеження та розмінування 470 тис. 854 га земель сільськогосподарського призначення на території Дніпропетровської, Київської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Запорізької, Херсонської, Чернігівської, Черкаської областей [5]. Тобто гуманітарне розмінування є першим етапом відновлення деокупованих територій, який дає можливість почати відновлення аграрного виробництва.

Для цього Україна активно співпрацює з країнами-партнерами, проводить регулярні зустрічі урядовців Міністерства аграрної політики та продовольства з послами країн G7 щодо гуманітарного розмінування України, на яких українська сторона інформує партнерів про ситуацію з очищенням земель від снарядів та мін, про необхідні фінансові, технічні та людські ресурси. Першочергово заходи з обстеження та розмінування першочергово планується здійснювати на сільськогосподарських землях, де планується посів овочевих та баштанних культур – це рішення сприятиме забезпеченню національної та глобальної продовольчої безпеки.

Для цього Україні потрібна фінансова підтримка, залучення спецтехніки для механізованого розмінування та допомога з навчанням людей, розробка інноваційних методів обстеження, нарощування спроможності гуманітарного розмінування в пріоритетних регіонах, збір на розмінування на платформі United24 [5].

Всесвітня продовольча програма (ВПП) та Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО) за підтримки неурядової організації Швейцарський фонд з протимінної діяльності зі штаб-квартирою у м. Женеві також активно співпрацюють з Україною та її партнерами задля відновлення сільського господарства у найбільш замінованій країні у світі – Україні. Адже на третьому році війни Україна випередила Афганістан і Сирію та стала країною з найбільшою кількістю мін у світі, а біля 25 тис. км² сільськогосподарських угідь потенційно всіяні мінами та іншим небезпечними залишками військових дій. Окрім ризику для людських життів, міни загрожують продовольчій безпеці України, яка, окрім того, протягом тривалого часу є провідним експортером зерна, що впливає на зростання світових цін на зерно та підвищення рівня бідності.

Особливо міни загрожують фермерським господарствам, які забезпечують більшість виробництва молока, фруктів і овочів, великої рогатої худоби у країні та забезпечують зайнятість майже трьох четвертей робочої сили, яка займається виробництвом продуктів харчування. Багато з них зупинили або скоротили своє виробництво, і майже всі виживають за рахунок зменшення доходів. Повернення замінованої землі до продуктивного використання і відновлення сільськогосподарського виробництва є надзвичайно важливою гуманітарною допомогою для тисяч сімей, що проживають у сільській місцевості. Розмінування забезпечить доступ до землі багатьом родинам, які вирощують зернові культури для власного споживання, а також фермерам, які продають свою продукцію, заробляючи на життя, що не тільки забезпечить робочі місця, але й збільшить бюджети територіальних громад.

Проект ВПП-ФАО використовує супутникові зображення, щоб нанести на карту потенційно заміновані ділянки, а потім відправляє спеціалізовані групи для їх обстеження та очищення, віддаючи пріоритет ділянкам, які можна швидко та безпечно відновити і які повернуться до сільськогосподарського використання. ФАО також оцінює конкретні потреби домогосподарств і пропонує фінансову допомогу учасникам, які залишилися знедоленими внаслідок війни. Проект ВПП-ФАО з розмінування здійснюється в тісній співпраці з сільськими громадами та українською владою, як частина зусиль влади з очищення значних ділянок замінованих сільськогосподарських земель. А вартість зазначених робіт, за оцінками Світового банку, може перевищити 37 млрд дол. США [1].

Позитивним також є той факт, що з червня 2024 р. в Україні запрацювала державна програма, як допоможе швидше повернути забруднені мінами землі до сільськогосподарського використання.

Так, держава компенсуватиме фермерам 80% витрат вартості розмінування земель, а також виплатить компенсації тим, хто вже очистив свої ділянки і почав на них працювати. Це важливий крок до створення повноцінного ринку послуг з розмінування та формування конкурентних, ринкових

цін від операторів на очищення території України. Адже попит формуватиме пропозицію, а відповідно, здешевить процес і пришвидшить процес розмінування. Участь в програмі можуть узяти аграрії, землі яких уже розміновані сертифікованими операторами протимінної діяльності (ОПМД) в період з 24 лютого 2022 р. до 15 квітня 2024 р. [6].

В цілому, слід зазначити, що в Україні планується повернути біля 80% потенційно забруднених вибухонебезпечними предметами та мінами земель у сільськогосподарське використання протягом наступних 10 років [8].

Для реалізації цих амбітних планів та складних завдань доцільно створити структуру, котра координуватиме гуманітарне розмінування території країни та буде ефективно реалізовувати всі супутні організаційні задачі. Контролювати його діяльність має наглядова рада, до якої доцільно запросити представників країн-партнерів. Крім того, країни-партнери можуть взяти шефство над замінованими областями України, допомогти звільнити їх від вибухонебезпечних предметів. Подібна співпраця сприятиме прискоренню розмінування українських сільськогосподарських земель, що дозволить агровиробникам раніше розпочати їх використовувати, і позитивно вплине на економіку країни та на забезпечення продовольчої безпеки країни та світу.

Тому не випадково, що Кабінет Міністрів України за пропозицією Державної служби з надзвичайних ситуацій створив державну установу «Центр гуманітарного розмінування» для розв'язання питань оптимізації систем планування, виконання та фінансування заходів з гуманітарного розмінування. Створення Центру гуманітарного розмінування дозволить удосконалити систему координації діяльності всіх суб'єктів, що забезпечують заходи з гуманітарного розмінування на території України. А також організувати належну взаємодію між донорами, що здійснюють фінансові заходи з гуманітарного розмінування та надають міжнародну технічну допомогу. Також передбачається, що створення цієї бюджетної установи сприятиме:

- розвитку та впровадження нових технологій та методів розмінування, що покращує якість та ефективність цього процесу;
- залученню недержавних інвестицій у сферу гуманітарного розмінування в Україні;
- конкуренції в наданні послуг у сфері гуманітарного розмінування операторами протимінної діяльності всіх форм власності [4].

Звісно, швидко розмінувати всі небезпечні території відповідні українські служби фізично не зможуть, тому необхідна всестороння допомога міжнародних партнерів у таких питаннях, як фінансова підтримка, залучення спецтехніки для механізованого розмінування, навчання відповідних спеціалістів, запровадження інноваційних методів обстеження замінованих територій тощо. На наш погляд, першочергово заходи з обстеження та розмінування мають здійснюватися на землях саме сільськогосподарського призначення, що допоможе забезпечити не тільки національну, а й

глобальну продовольчу безпеку.

Отже, враховуючи загальний стан продовольчої безпеки держави в сучасних умовах має місце необхідність розробки комплексу заходів, спрямованих на відновлення ресурсного потенціалу України для забезпечення як внутрішніх потреб, так і експортних поставок аграрної продукції та продовольства, відновлення збалансованого внутрішнього ринкового середовища, а також застосування відповідних заходів щодо забезпечення безпекової компоненти аграрного розвитку та продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та надзвичайних ситуацій.

Висновки. Таким чином, повномасштабне російське вторгнення в Україну стало глобальним випробуванням для продовольчої безпеки не тільки для нашої країни, а й для всього світу. Сучасна державна стратегія аграрного розвитку України та забезпечення її продовольчої безпеки має полягати у всесторонній її трансформації та адаптації до нових умов і викликів, а також комплексній та системній взаємодії зі сферою цивільного захисту в умовах запровадженного воєнного стану та подальшої повоєнної відбудови країни, що й буде предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Абдельмаджет Н., Валлас А., Брайант Е. Війна в Україні: як через два роки проект з розмінування дарує надію фермерам. URL: <https://ukraine.un.org/uk/265078-війна-в-україні-як-через-два-роки-проект-з-розмінування-дарує-надію-фермерам>.
2. До 2030 року. URL: Мінагрополітики презентувало Стратегію розвитку сільського господарства. URL: <https://bizagro.com.ua/do-2030-roku-minagropolityku-prezentovalo-strategiyu-rozvytku-silskogo-gospodarstva/>
3. Досягнення визначених Стратегією продовольчої безпеки України цілей передбачається двома етапами. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dosiahnennia-vyznachenikh-stratehiieiu-prodovolchoi-bezpeky-ukrainy-tsilei-peredbachaietsia-dvoma-etapamy>
4. Михайлов Д. Уряд створив Центр гуманітарного розмінування. URL: <https://suspilne.media/438861-urad-stvoriv-centr-gumanitarnogo-rozminuvanna/>
5. Потаєва О. У Мінагро розповіли, які землі розмінують у першу чергу. URL: <https://agrotimes.ua/ovochi-sad/u-minagro-rozpovily-yaki-zemli-rozminuyut-u-pershu-chergu/>
6. Свириденко Ю. Запрацювала програма компенсації аграріям за розмінування земель, яка пришвидшить очищення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zapratsiuvala-prohrama-kompensatsii-ahrariiam-za-rozminuvannia-zemel-iaka-pryshvydshyt-ochyshchennia-ukrainy-iuliia-svyrydenko>
7. Стратегія продовольчої безпеки України. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-skhvalennia-stratehii-prodovolchoi-bezpeky-ukrainy>
8. Через війну в Україні знищена третина потенціалу агросектору. URL: <https://ukragroconsult.com/news/cherez-vijnu-v-ukrayini-znyshhena-tretyna-potenczialu-agrosektoru/>

9. Які проблеми та виклики чекають на українських аграріїв на другий рік повномасштабної війни. URL: <https://agreview.com/content/yaki-problemy-ta-vyklyky-chekayut-na-ukrayinskyh-agrariyiv-na-drugyj-rik-povnomasshtabnoyi-vijny/>

References:

1. Abdelmajet N., Vallas A., Bryant E. The war in Ukraine: How a demining project gives hope to farmers two years later. [Viyna v Ukrayini: yak cherez dva roky projekt z rozminuvannya daruye nadiyu fermeram]. URL: <https://ukraine.un.org/uk/265078-the-war-in-ukraine-as-after-two-years-the-mine-clearance-project-gives-hope-to-farmers>.

2. By 2030. The Ministry of Agrarian Policy presented the Agriculture Development Strategy. [Do 2030 roku. Minahropolityky prezentovalo Stratehiyu rozvytku sil's'koho hospodarstva]. URL: <https://bizagro.com.ua/do-2030-roku-minahropolityky-prezentovalo-strategiyu-rozvytku-sil'skogo-gospodarstva/>

3. Achieving the goals defined by the Food Security Strategy of Ukraine is envisaged in two stages. [Dosyahnennya vyznachenikh Stratehiyeyu prodovol'choyi bezpeky Ukrayiny tsiley peredbachayet'sya dvoma etapamy]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dosyahnennia-vyznachenikh-stratehiieiu-prodovolchoi-bezpeky-ukrainy-tsilei-peredbachaietsia-dvoma-etapamy>

4. Mykhaylov D. The government created the Center for Humanitarian Demining. [Uryad stvoryv Tsentр humanitarnoho rozminuvannya]. URL: <https://suspilne.media/438861-urad-stvoriv-centr-gumanitarnogo-rozminuvanna/>

5. Potaeva O. In Minagro, they told which lands are demined first. [Minagro rozpovily, yaki zemli rozminuyut' u pershu cherhu]. URL: <https://agrotimes.ua/ovochisad/u-minagro-rozpovily-yaki-zemli-rozminuyut-u-pershu-cherhu/>

6. Svyridenko Yu. The compensation program for farmers for land demining has started, which will speed up the clearing of Ukraine. [Zapratsyuvala prohrama kompensatsiyi ahrariyam za rozminuvannya zemel', yaka pryshvydshyt' ochyshchennya Ukrayiny]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zapratsyuvala-prohrama-kompensatsii-ahrariyam-za-rozminuvannia-zemel-iaka-pryshvydshyt-ochyshchennia-ukrainy-iulii-svyrydenko>

7. Food security strategy of Ukraine. [Stratehiya prodovol'choyi bezpeky Ukrayiny]. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-skhvalennia-stratehii-prodovolchoi-bezpeky-ukrainy>

8. Due to the war in Ukraine, a third of the potential of the agricultural sector has been destroyed. [Cherez viynu v Ukrayini znyshchena tretyna potentsialu ahrosektoru]. URL: <https://ukragroconsult.com/news/cherez-vijnu-v-ukrayini-znyshchena-tretyna-potenzialu-agrosektoru/>

9. What problems and challenges await Ukrainian farmers in the second year of full-scale war. [Yaki problemy ta vyklyky chekayut' na ukrayins'kykh ahrariyiv na druhyy rik povnomasshtabnoyi vijny]. URL: <https://agreview.com/content/yaki-problemy-ta-vyklyky-chekayut-na-ukrayinskyh-agrariyiv-na-drugyj-rik-povnomasshtabnoyi-vijny/>